

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана
Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра корекційної педагогіки та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКА У
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОМІРНИМ СТУПЕНЕМ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи KorOIM-19z
спеціальності 016 Спеціальна світа
Олігофренопедагогіка. Логопедія
Забігай Оксана Віталіївна

Керівник :
Рудзевич І.Л., кандидат психологічних
наук, доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1 Особливості формування словника молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень	8
1.2 Вплив особливостей психічного розвитку дітей з помірним ступенем інтелектуальних порушень на стан сформованості словника.....	21
Висновок до розділу 1.....	28
РОЗДІД 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ СЛОВНИКА У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОМІРНИМ СТУПЕНЕМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ	29
2.1 Завдання та методика дослідження словника молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень.....	29
2.2 Аналіз результатів експериментального дослідження	42
Висновок до розділу 2.....	53
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОЇ РОБОТИ ПО ФОРМУВАННЮ СЛОВНИКА У ДІТЕЙ МОЛОДШИХ КЛАСІВ З ПОМІРНИМ СТУПЕНЕМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ	54
3.1 Рекомендації щодо організації корекційних занять по формуванню словника у дітей з помірним ступенем інтелектуальних порушень	54
3.2. Прийоми розвитку мовлення у дітей з помірним ступенем інтелектуальних порушень.....	63
Висновок до розділу 3.....	72

ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	84

ВСТУП

Актуальність теми. В останні десятиліття в Україні відбулися позитивні зміни щодо ставлення до дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Ряд міжнародних документів, державна політика в галузі освіти в Україні гарантувала кожній дитині право на розвиток, виховання і навчання відповідно до своїх можливостей. В умовах організації інклюзивної освіти багато дітей з легкою формою інтелектуальних порушень ідуть на навчання до звичайних загальноосвітніх шкіл, в той же час у спеціальних навчальних закладах збільшилася кількість дітей з помірним та важким ступенем інтелектуальних порушень. Як наслідок, підвищується державний та науковий інтерес до проблем розвитку та навчання дітей з помірним ступенем інтелектуальних порушень, виникає підвищена увага до змісту програм навчання, методичного й технологічного забезпечення реалізації освітнього процесу дітей цієї категорії.

На жаль, у суспільстві і в наш час ідуть суперечки стосовно необхідності навчання дітей з помірним ступенем інтелектуальних порушень. Деякі вважають їх нездатними до навчання, рахують, що держава даремно витрачає на них кошти. Але практика доводить, що при грамотно організованому психолого-педагогічному супроводі, корекційно-розвитковому навчанні діти здатні опанувати комунікативними вміннями, навичками соціальної поведінки, досягти певного рівня психічного та інтелектуального розвитку, що дасть їм можливість адаптуватися у суспільстві. Тому, організація корекційно-розвиткового простору для дітей означеної категорії, набуває особливого значення в контексті соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями, формування їхньої життєвої компетентності. А це в свою чергу потребує наукових досліджень, які б дозволили розробити новітні технології навчання і виховання дітей з помірним ступенем інтелектуальних порушень.

Одним з головних напрямків роботи з дітьми з помірним ступенем інтелектуальних порушень є мовленнєвий розвиток. Конкретизуючи даний пункт, особливо необхідно звернути увагу на проведення роботи по розвитку лексичної сторони мовлення, формуванню активного та пасивного словника у дітей молодшого шкільного віку з помірним та важким ступенем інтелектуальних порушень.

Діти з помірним ступенем інтелектуальних порушень внаслідок порушень усіх вищих психічних функцій і пізнавальних процесів не мають можливості самостійно збагачувати свій словник і активно використовувати його у комунікативній діяльності.

В зв'язку з цим, проблема формування словника молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень є актуальною, так, як аспект досліджень, які відображають специфіку роботи у цьому напрямку, на сьогоднішній день залишається недостатньо опрацьованим у психолого-педагогічній літературі.

Особливостями формування мовлення у молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень та однієї з його складових – лексичної сторони мовлення, а значить і особливостями словника займалися різні науковці. Серед них: В. Бондар, Г. Дульнев, Л. Занков, О. Інденбаум, С. Конопляста, В. Певзнер, В. Петрова, С. Забрамна, Л. Шипіцина. В Україні даної проблемою займаються такі науковці, як Л. Вавіна, А. Висоцька, О. Гаврилов, Ю. Галецька, О. Гармаш, О. Боряк, В. Золотоверх, А. Колупаєва, М. Матвеєва, С. Миронова, Н. Мацько, Т. Сак, В. Синьов, О. Хохліна та інші.

Зважаючи на актуальність проблеми та її недостатнє вивчення, нами обрана відповідна **тема дослідження** «Особливості формування словника у молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити рівень сформованості активного та пасивного словника дітей з інтелектуальними порушеннями та визначити шляхи його формування.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз літератури по проблемі дослідження.
2. Провести констатуючий експеримент по вивченню особливостей формування словника молодших школярів з помірним інтелектуальних порушень.
3. Розробити напрями роботи по формуванню активного та пасивного словника.

Об'єктом дослідження є словник дітей молодших класів з помірним ступенем інтелектуальних порушень.

Предмет дослідження – особливості формування словника у молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень.

Методи дослідження: аналіз психолінгвістичної, педагогічної, психологічної, логопедичної літератури, аналіз особових справ дітей; психолого-педагогічний експеримент (констатувальний); методи математичної статистики.

Місцем проведення дослідження був комунальний заклад освіти «Верхньодніпровська спеціальна школа» Дніпропетровської обласної ради. У дослідженні приймали участь 10 учнів молодшого шкільного віку з помірним ступенем інтелектуальних порушень. Ці учні приймали безпосередню участь у констатувальному експерименті. А також учні з легким ступенем інтелектуальних порушень, опитування яких проводилося фронтально.

Практичне значення роботи полягає у можливості її використання педагогами і вихователями, спеціальними психологами під час організації навчального та виховного процесу з дітьми молодших класів з помірним ступенем інтелектуальних порушень, та студентами: майбутніми корекційними педагогами, які готуються до роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями.

Апробація та впровадження результатів. Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на щорічній науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2019 році Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Публікації. Основні положення та висновки дослідження викладені у 1 науковій праці

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки до розділів, висновок, список використаних джерел, додатки, дві таблиці.

ВИСНОВКИ

1. У молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень на формування словника суттєво впливає рівень розвитку пізнавальної діяльності, а вона у цієї категорії дітей має певні особливості. Сприймання у них уповільнене, неповне і нерозчленоване. Недостатнє сприймання викликає порушення цілеспрямованої довільної уваги, яка важко концентрується, швидко виснажується і відволікається. Мимовільна і довільна пам'ять на низькому рівні. У перші роки навчання діти майже не запам'ятовують як прочитане так і почуте. Мовлення у таких дітей починає розвиватися пізніше, ніж у дітей без порушень у розвитку. У дітей з помірним ступенем інтелектуальних порушень спостерігається уповільнення формування словникового запасу. Неповноцінний розвиток сприймання, уваги, пам'яті викликає недорозвинення мислення. У зв'язку з цим перші окремі слова з'являються у 2–3 роки, а перші короткі фрази є аграматичними і з'являються з великим запізненням у шестирічному віці.

2. В учнів молодших класів з помірним ступенем інтелектуальних порушень формування активного та пасивного словника є залежним від їхнього життєвого досвіду та спілкуванням з оточуючими і відбувається уповільнено. Практична та пізнавальна діяльності, які розвиваються на видозміненій основі у подальшому не слугують достатнім підґрунтям для швидкого накопичення більшої кількості уявлень про навколишній світ і не сприяють появі нових потреб та інтересів, що є потужним стимулом для формування лексики і словника. Позитивні емоції, нові враження, створення мовного середовища, спеціальна організація мовленнєвих ситуацій є запорукою ефективної роботи по формуванню та збагаченню словника молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень. При цьому тривалість часу, необхідна для навчання таких дітей, є значно більшою і потребує спеціальних психологічно вивірених корекційних заходів.

3. За результатами проведеного експериментального дослідження нами виявлено, що особливості пізнавальної діяльності молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень, слабкість аналітико-синтетичної діяльності, низький рівень когнітивного розвитку, стереотипність, інертність мислення, які характерні дітям з помірним ступенем інтелектуальних порушень справляють негативний вплив на весь процес мовленнєвого розвитку та заважають формуванню та збагаченню словника.

4. Результати досліджень показують, що більшість досліджуваних дітей, класифікуючи предмети за певними ознаками, не можуть назвати їх узагальнюючим словом. Діти не вміють підбирати синоніми, визначати потрібне слово із контексту, не володіють навичками словозміни, не вміють оперувати абстрактними поняттями. Словник дітей обмежується словами, якими вони користуються у побуті. Діти у мовленні використовують, в основному, іменники та загальноживані дієслова. Словник означень дуже обмежений, прислівники, прийменники, числівники, займенники практично не використовуються. Частина дітей мають дуже бідний словниковий запас, активний словник практично відсутній, вони користуються жестами і мімікою, крізь які прориваються окремі вигуки і прості, іноді неусвідомлені слова.

5. Таким чином, при роботі з молодшими школярами з помірним ступенем інтелектуальних порушень особливо важливо створювати спокійну обстановку, уникати перевантажень дітей. Необхідно користуватися кожним сприятливим моментом для збагачення словника дітей. Робота повинна чітко плануватися з врахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини та бути направлена не тільки на розвиток пізнавальної сфери дитини, а і на виправлення порушень мовлення, тобто робота корекційного педагога повинна тісно переплітатися з роботою логопеда. Також велика увага повинна приділятися сенсорному розвитку

дітей, адже сенсорний розвиток – це основа мислення через розширення поля сприйняття.

6. Основними напрямками корекційно-розвиткової роботи з молодшими школярами з помірним ступенем інтелектуальних порушень по формуванню та збагаченню словника повинні бути: розвиток психічних процесів сприймання, уваги, пам'яті, мислення, розширення кола уявлень про предмети, дії і явища оточуючого світу, розвиток сенсорного сприйняття і сенсорно-перцептивної діяльності, формування правильної звуковимови та розвиток фонематичного сприймання, розвиток пасивного та активного словника з залученням всіх аналізаторних систем і використанням різних форм роботи. Для стимуляції формування словника корисно використовувати різноманітні рухливі та дидактичні ігри.

На сьогодні у педагогічній теорії та практиці існує проблема удосконалення процесу формування та корекції пасивного та активного словника у молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів поставленої проблеми, але перспектива даного дослідження бачиться у розробці ефективних прийомів, методів та форм організації та проведення корекційно-розвиткових занять з метою формування та збагачення пасивного та активного словника у молодших школярів з помірним ступенем інтелектуальних порушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баль Н. М. Актуальні проблеми діагностики мовленнєвих порушень у дітей. *Актуальні проблеми колекційної освіти (педагогічні науки)*. 2010. Вип.1. С. 22-29
2. Блеч Г. О. Система корекційно–розвивального навчання з розвитку мовлення дошкільників з розумовою відсталістю. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. Вип. 8. С. 18–26.
3. Блеч Г.О. Особливості мовленнєвого розвитку дітей з помірною розумовою відсталістю. *Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України*. К. 2016. С.17-22
4. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навч. пос. К.: Наш час, 2005. 176 с.
5. Боряк О.В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку : дис доктора педагогічних наук: 13.00.03. Київ. 2019. 567 с.
6. Боряк О. В. Діагностика, формування й корекція мовленнєвої діяльності дітей із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку теорія і практика: монографія. Суми: Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 458 с.
7. Боряк О. В. Методика логопедичного обстеження розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку / за заг. ред.: Т. М. Дегтяренко, Ю. А. Картавої. Суми: ВВП «Мрія», 2015. С. 133–152.
8. Боряк О. В. Педагогічна технологія формування та корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів із інтелектуальними порушеннями. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. № 36. С. 17–23.

9. Боряк О. В. Теоретико-методологічна основа цілісної системи діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». Тернопіль. 2018. № (1) 15. С. 68–73.

10. Боряк О. В. Специфіка когнітивного компоненту мовленнєвої діяльності при розумовій відсталості. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2016. Т. 1. С. 44-52.

11. Боряк О. В. Характеристика структури мовленнєвого дефекту у дітей з вадами інтелектуального розвитку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. № 24. С. 34–38.

12. Винарская Е. Н. Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии. М.: Просвещение. 1987. 160 с.

13. Выготский Л. С. Мышление и речь : Психологические исследования. М.: Лабиринт, 1996. 327 с.

14. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам.-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.

15. Гаврилов О.В. Психолого-педагогічна характеристика легкої, помірної, тяжкої та глибокої розумової відсталості. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України . Проблеми сучасної психології*. 2011. Випуск 1. С. 124-136

16. Діагностика відхилень у розумовому розвитку учнів / за ред. Н. М. Стадненко. К.: «Освіта», 1991. 140 с.

17. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения / Лалаева Р. И., Лопатина Л. В., Нищева Н. В., Серебрякова Н. В. С-Пб., 2000. 184 с.

18. Дмитриева Л. И. Особенности коррекционной работы по формированию словаря у учащихся младших классов школ для детей с

нарушением интеллекта: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Екатеринбург, 2000. 159 с.

19. Дмитрієва І. В. Теоретичний аспект проблеми вивчення учнями спеціальної школи лінгвістичних категорій. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2012. № 22. С. 65–69.

20. Дульнев Г. М. Актуальные вопросы работы с глубоко умственно отсталыми детьми. М.: Изд-во АПН РСФСР 1960. 176 с.

21. Єременко І. Г. Матеріали дослідження процесу навчання у допоміжній школі. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 157–160.

22. Єременко І. Г. Олігофренопедагогіка. К.: «Вища школа», 1985. 328 с.

23. Забрамная С. Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей: учеб. для студентов дефектол. фак. педвузов и ун-ов. М.: Просвещение, Владос, 1995. 112 с.

24. Замский Х. С. Умственно отсталые дети: история их изучения, воспитания и обучения с древних времен до середины XX века: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. М.: Издательский центр «Академия», 2008. 368 с.

25. Занков Л. В. Вопросы психологии учащихся вспомогательной школы. Изд-во АПН РСФСР. 1976. 279 с.

26. Зеeman М. Практическая и умственная деятельность детей. М.: Педагогика, 1978. 210 с.

27. Зикеев А. Г. Работа над лексикой в начальных классах специальных (коррекционных) школ: учебное пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. М.: Изд. центр «Академия», 2002. 176 с.

28. Ілляшенко Т. Д., Стадненко Н. М. Аномальна дитина в школі: навч.-метод. посібник. К.: ІСДО, 1995. 120 с.

29. Казанцева Е. В. Коррекционно-педагогическая технология формирования речевой коммуникации у детей с умеренной и тяжелой умственной отсталостью: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. Екатеринбург, 2010. 189 с.

30. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія: навч. посібник. К.: Знання, 2010. 239 с.

31. Корекційно-розвивальні програми для учнів підготовчого, 1-4 класів з порушеннями розумового розвитку. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. 2016. 650 с.

32. Корнев. А. Н. Системный анализ психического развития детей с недоразвитием речи: дис. ... д-ра псих. наук: 19.00.04. Санкт-Петербург, 2006. 515 с.

33. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів з порушеннями розумового розвитку: навчально-методичний посібник / О. В. Чеботарьова, Г. О. Блеч та ін.; за ред.: О. В. Чеботарьової, І. В. Гладченко. К.: ІСП НАПН України, 2016. 81 с.

34. Кузнецова Г. В. Некоторые особенности речевого развития умственно отсталых детей дошкольного возраста. *Дефектология*. 1976. № 3. С. 78–82.

35. Кузьмінська Є. О. Особливості формування звукової структури слова у розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2015. № 5. С. 173–184.

36. Лалаева Р. И. Методика психолінгвістического изучения нарушений речи у аномальных детей. СПб., 1990. 102 с.

37. Лалаева Р. И. Методика психолінгвістического исследования нарушений устной речи у детей. М., 2004. 72 с.

38. Лалаева Р. И. Нарушения устной речи и система их коррекции у умственно отсталых школьников. Л., 1988. 224 с.

39. Лалаева Р. И. Некоторые особенности лексико-грамматического строя речи у умственно отсталых детей с дислексиями. *Дефектология*. 1976. № 6. С. 9–12.
40. Левіна Р.И. Нарушение чтения и пути их коррекции у младших школьников. СПб.: Лениздат; Союз, 2002. 224 с.
41. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. М., 1999. 287 с.
42. Липакова В. И. О структуре речевого дефекта у детей с умеренной умственной отсталостью. *Образовательные технологии в коррекционном процессе*. 2013. С. 98–101.
43. Липакова В. И. Специфика речевых расстройств у детей в синдроме умеренной умственной отсталости. *Актуальные проблемы специального образования*. 2014. С. 66–69.
44. Літвінова О. В. Мовленнєва діяльність – психолінгвістична проблема. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. № 23. С. 343.
45. Логопедія. Підручник / за ред. М. К. Шеремет. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 376 с.
46. Лопатина Л. В. Методические рекомендации к проведению диагностики речевых нарушений у детей дошкольного и школьного возраста. Логопедическая диагностика и коррекция нарушений речи у детей: сборник методических рекомендаций. М.: САГА, ФОРУМ, 2006. С. 4–36.
47. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики. М., 1975. 253 с.
48. Лурье Н.Б., Забрамная С.Д. Дети с болезнью Дауна и некоторые особенности их познавательной деятельности. *Дефектология*. 1971. № 1. С. 30-36.
49. Маллер А. Р., Цикото Г. В. Обучение, воспитание и трудовая подготовка детей с выраженным недоразвитием интеллекта. М.: Педагогика, 1988. 128 с.

50. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Підручник : Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, 2015. 312 с.
51. Нудельман М. М. Представления умственно отсталых школьников / под ред. Ж. И. Шиф. М.: Просвещение, 1965. 243 с.
52. Особливості психолого-педагогічний супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу: навчально-методичний посібник / Чеботарьова О. В. та ін.; за наук. ред. О. В. Чеботарьової, І. В. Гладченко. К.: ІСП НАПН України, 2016. 148 с.
531. Парамонова Л. Г. Нарушение звукопроизношения у детей. Методическое пособие. М.: Национальный книжный центр, 2018. 272 с.
54. Певзнер М. С. Динамика развития детей-олигофренов. М.: Академия педагогических наук РСФСР, 1963. 223 с.
55. Петрова В.Г. Логопедия. Учебник для студ. дефектол.фак.пед.высш.учеб.заведений / под ред. Л.С.Волковой.5-е изд.перераб. и доп. М.:Гуманитар, изд.центр ВЛАДОС, 2006. 704 с.
56. Петрова В.Г. Развитие речи и познавательная деятельность умственно отсталых школьников : автореф.дис. на получение науч. Степени д-ра психол. Наук : спец. 19.00.08 В.Г.Петрова. 1975. 36 с.
57. Проскурняк О.В. Розвиток комунікативності дошкільників з легким та помірним ступенем розумової відсталості. *Науковий вісник МНУ ім. В.О.Сухомлинського*. Педагогічні науки. лютий 2016. № 1. С. 247-251.
58. Пироженко Т. А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка : монография. К. : Нора-принт, 2002. 308 с.
59. Психолого-педагогическая диагностика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. Ю. Левченко, С. Д. Забрамная, Т. А. Добровольская и др.; под ред. И. Ю. Левченко, С. Д. Забрамной. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 320 с.

60. Рібцун Ю. В. Урахування класифікацій мовленнєвих порушень у диференційній діагностиці. *Український логопедичний вісник*: зб. наук. пр. 2012. Вип. 3. С. 51–58.

61. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Просвещение, 1986. 192 с.

62. Савченко М. А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. К.: Освіта, 1992. 176 с.

63. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Ч. 1. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 238 с.

64. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Ч. 2. Навчання і виховання дітей. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.

65. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. К.: Знання, 2008. 359 с.

66. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. № 2. С. 2-11.

67. Соботович Є. Ф. Вади мовленнєвого розвитку у дітей і шляхи їх корекції. Київ: ІСДО, 1995. 204 с.

68. Хохліна О. П. Корекційно-розвивальна робота в системі загальної освіти. *Дефектологія*. 2000. № 2. 11 с.

69. Чередніченко Н. В., Карпенко О. М. Психолінгвістичний підхід до подолання мовленнєвих порушень у дітей із системними порушеннями мовлення. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. 2016. № 31. С. 132-140.

70. Шеремет М. К. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку дітей у нормі і патології. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2013. № 23. 299 с.

71. Шипицына Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта. СПб.: Речь, 2005. 477 с.

72. Шипицына Л. М. Развитие навыков общения у детей с умеренной и тяжелой умственной отсталостью: Пособие для учителя. СПб.: Издательство «Союз». 2007. 175 с.

73. Шиф Ж. И. Две зарубежные концепции учебно-воспитательной работы с умственно отсталыми детьми. Психологические вопросы коррекционной работы во вспомогательной школе. М.: Педагогика, 1972. С. 131–148.